

Kroesen, J., Y. Kuiper, P. Nanninga (red.) (2010), *Religie en cultuur in hedendaags Nederland. Observaties en interpretaties*, Assen: Van Gorcum, pp. 156, ISBN 9789023246091, € 19,50.

Niet altijd lukt het om het afscheid van een hoogleraar te gedenken met een boek. Het mobiliseren van vrienden, collega's en promovendi is een hele klus. Als het lukt, is het resultaat soms maar matig, soms vanwege de vormgeving, soms vanwege de inhoud soms zelfs om alle twee. Afscheidsbundels zijn een speciaal genre en blijven gelegenheidsproducten. Uiteindelijk is zo'n bundel als een afscheidsreceptie. Iedereen zet zijn beste been-tje voor en is aardig, zeker naar de gastheer/dame.

De historicus en godsdienstwetenschapper Jan Bremmer wiens afscheid gememo-reerd wordt met deze bundel, kan tevreden zijn. Dit boek is mooi vormgegeven, is fraai geïllustreerd en prettig leesbaar. De bijdragen zijn qua thematiek heel afwisselend. Overeenkomstig de zeer brede belangstelling van de gehuldigde bestrijkt de bundel een brede waaier aan onderwerpen van hedendaagse rituelen tot de toekomst van religie, zij het allemaal in Nederland.

De samenstellers hebben de verschillende essays samengebracht onder drie thema's. Het eerste is *Christendom in een seculariserende wereld*. Een heel breed thema. Hierin wordt gekeken naar wat te doen met oude kerken en hoe een oude kerk een plaats kan zijn van nieuw Godsbeleven. Verschillende rituelen komen er aan de orde, van de Mattheüspassie tot hedendaagse huwelijks- en begrafenis riten. Dit deel sluit met een korte maar heel persoonlijk levensschets van Jan Bremmer met de nadruk op hoe deze zich heeft vrijgemaakt van het kerkelijke milieu van zijn ouders.

Nieuwkomers in het religieuze landschap is de titel van het tweede deel, waarin naast sjamanisme drie keer de Islam in Nederland aan de orde komt vooral via levensverhalen. Het derde deel heeft de titel *Dynamiek in leiderschap en organisaties* die niet echt de lading dekt. Van de zes hoofdstukken gaat er maar een over leiderschap en charisma, de rest gaat over zeer uiteenlopende thema's zoals kluizenaars, rituelen in NGOs, en de toekomst van religie. Deze thema's vallen misschien wel onder de dynamiek van de respectieve organisaties maar zij hebben weinig met charisma van doen.

De lengte van de essays varieert maar zij beslaan meestal niet meer dan zes pagina's. Zij geven vaak onderzoeksresultaten en informatie die in ieder geval voor mij nieuw waren. Zij roepen anderzijds nogal eens meer vragen op dan zij beantwoorden. Om een voorbeeld te geven. Als het waar is dat Protestantse NGO's vast houden aan rituelen zoals gezamenlijk gebed en de van huis uit katholieke niet, dan willen we ook graag weten wat daar de reden van is. Dat blijft in de lucht hangen. Ruimtegebrek of is dat niet onderzocht?

Het is echter ook mogelijk en interessant de bundel te lezen in zijn samenhang als product van een bepaalde faculteit. De schrijvers zijn immers allemaal (oud)collega's en promovendi van de afscheid nemende cathedricus. We gaan er dan van uit dat deze bundel representatief is voor de productie van de faculteit op het gebied van de godsdienst

van het hedendaagse Nederland. De bundel biedt geen gemeenschappelijke kaders of uitgangspunten, geen gedeelde theorievorming. Een paar keer wordt de meester Bremmer geciteerd vanwege zijn begrip *empowerment* als functie van hedendaagse religie, maar dit begrip wordt niet uitgewerkt. Verder zijn er wat verwijzingen naar Pierre Bourdieu, met gebruik van enkele van zijn categorieën zonder zijn centrale ideeën zoals symbolische macht en habitus over te nemen. De bijdragen vallen op door de grote verscheidenheid aan opvattingen over wat religie zou zijn. Als het gaat om de verklaring van de behandelde verschijnselen wordt opvallend vaak het concept individualisering gebruikt. “Institutionele individualisten” (p. 134) hebben het instituut kerk achter zich gelaten, maar kunnen echter nog tot vele andere groepen behoren. Ook web-communities zijn gemeenschappen! Wordt het geen tijd de individualiseringstheorie kritisch te bekijken?

Methodologisch valt op dat de benadering van de bijdragen veel eerder antropologisch dan sociologisch te noemen is. Overwegend zijn de bijdragen gebaseerd op casestudies, bijna niet op kwantitatief onderzoek. Hoe is verder de verhouding op de Groningse faculteit tussen theologie en godsdienstwetenschappen? In de persoonlijke levensschets van Bremmer wordt duidelijk dat de afstand tussen hem en het kerkelijk milieu steeds groter is geworden. In de Nederlandse godsdienstwetenschappen is het principe van methodologisch agnosticisme dominant (Platvoet 2009). Wat betekent dat voor de verhouding tot de theologen? Als op andere universiteiten de confessionele theologie pogingen heeft gedaan tot her-theologisering, hoe is dat in Groningen? Is het toeval dat de enige uitgesproken geloofsbelijdenis in deze bundel komt van Peter Leeftang bestuurslid van het vrijzinnig Apostolisch Genootschap?

Kortom, deze toegankelijke en interessante bundel zet de lezer aan tot denken, zo niet tot nader onderzoek.

Nico Vink
(Amsterdam)

Literatuur

Platvoet, Jan G. (2009), Theologie als dubbelspel: over verscheidenheid en dynamiek van theologie en godsdienstwetenschap, in: *NTT*, 63/3, 221-236 (www.ntl-online.nl).